

GIRIŲ KAIMO PASAKŲ TRADICIJA

ADELĖ SESELSKYTĖ

Girių kaimas yra Baltarusijos teritorijoje, Astravo rajone, Gervėčių apylinkėje (anksčiau priklausė Varnionių aps.) apie 60–70 km į rytus nuo Vilniaus. Tai gatvinio tipo kaimas su namais, išsidėsčiusiais abipus kelio. Iš vienos kelio pusės Girias juosia Ašmenos upė, iš kitos – Trakų miškas. Čia yra keletas sodybų – tai savotiška Girių periferija, vadinama Girių Trakais. Ties posūkiu į Pelegrindą stovi paminklas didžiajam Lietuvos kunigaikščiui Vytautui. Jį 1930 m. pastatė Girių gyventojai, Šv. Kazimiero draugijos nariai, jaunimas. Dar ir šiandien kiekviename kieme žinoma, kaip paminklą statė, kaip jis atrodė anksčiau. Pasakojama, kad aplink Girias kadaise stūksoję dideli miškai. Nuo to kilęs ir kaimo pavadinimas. Pro Girias į Nerį tekanti Ašmena, seniau buvusi gili ir žuvinga, dažnai minima padavimuose, pasakose, sakmėse.

Girios – pats didžiausias ir lietuviškiausias Gervėčių krašto kaimas. Jame, 1970 m. duomenimis, gyveno per 300 žmonių, kurių 90% – lietuviai. Lenkų okupacijos metais Giriose, kaip ir kituose lietuvių kaimuose, veikė 1919/1920 mokslo metais atidaryta Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ privati mokykla. Pirmieji jos mokytojai buvo Ona Šekštelytė, A. Giedraitis. Mokykla 1931 m. uždaryta. Su meile ir pasididžiavimu senieji žmonės ilgai prisiminė savo lietuvius mokytojus (Bubulį, Gaidelį, kunigą Kraujelį, kunigą Gylį). Iki Antrojo pasaulinio karo Giriose buvo daug jaunimo. Jis būrėsi 1931 m. įsteigtoje skaitykloje, kuri veikė iki 1936 m. (vedėjas V. Krečius). Buvo nusipirkę gramofoną, organizavę chorą, nuolat statė vaidinimus. Seniesiems kaimo žmonės, vos po du skyrius baigusiems, kiek skaityti ir rašyti tepramokusiems, skaitykla ir choras liko kaip be galo šviesus ir linksmas jų gyvenimo prisiminimas. Tautosakos užrašytojos Svetlana Bakaitė ir Vida Gulbinaitė ne kartą girdėjusios žmones sakant: „Kai uždainuojam, tai pirkioj lempa giso“. Chorinių dainų repertuaras neužgožė vietinių dainų įvairovės. Žmonės visada galėjo pasakyti, kurią dainą išmoko chore, kurią – iš kaimo žmonių, kurią – iš savo senelių, tėvų. O tų dainų mokėjo daug – ypač vestuvinių, šeimos, jaunimo, naujesniųjų.

Pastaraisiais dešimtmečiais Girių kaimas išaugo. Šalia senų sodybų atsirado standartiniai silikatinių plytų pastatai. Giriose yra ir aštuonmetė mokyk-

la rusų kalba, kur nuo trečios klasės tris kartus per savaitę (tik po vieną pamoką!) mokoma ir lietuviškai. Todėl tėvai stengėsi siųsti savo vaikus mokytis į Lietuvą, į Vilniaus, Marijampolio, Mielagėnų internatines mokyklas. Baigę mokyklas, jaunieji girėnai į savo kaimą dažniausiai nebegrįždavo, likdavo gyventi Lietuvoje. Dar prieš gerą dvidešimtmetį Giriose dainavo ir choras. 1965 m. jis užėmė pirmą vietą rajone. Mažėjant jaunimo, kaimas pradėjo stingti, apmirti. Vis rečiau begirdėti kartu dainuojant, šokant, žaidžiant¹.

Nuo seno Girių kaimo žmonės buvo sumanūs, turėjo stiprų humoro jausmą, mėgo vieni iš kitų pasišaipyti. Tai rodo ir jų pravardės. Tačiau už pravardžiavimą čia nepykstama. Gyventojai Štarai vadinami Mištarais; Lukša pramintas Dziuba (mat brolis „liūbijo dziubų saldytų“); Ravaitis – tai Pukšta, Pukšto Julius (jo senelis, atėjęs žentuosna į Girias, buvo Pukšta, o čia tokių pavardžių nebuvo); Karmaza – Bėna (kaime buvęs žydas Bėna. Karmazos senelis sakydavo: „Ko toks rizikaunas, ar nebūsi Bėna?“); Genė Lukšienė – Debesio duktė (kartą atėjęs senelis trobon ir pasakęs: „Vaikai, vaikai, šienų vežc, ba užaina didelis debesys“). Mat Giriose niekas nesako *debesis* – tik *knūra*, tai ir tapo senelis Debesiu. Petrikai vadinami Kiškeiliais, Vėlaikos – Lapukais. Antra vertus, be tų pravardžių kaime būtų sunku ir susikalbėti, nes Giriose yra bent trys Buckos, Lukšos, keturi Petrikai, Kucokos, Drėmos, kokie penki Karmazos. Tik Vėlaika ir Ravaitis yra vieni tokiom pavardėm, bet ir šie pravardes turi. Kartais nė nežinoma, kodėl taip ar kitaip žmonės pravardžiuojami².

Svetingi, nuoširdūs Girių kaimo žmonės tebėra išsaugoję lietuvių liaudies dainų, pasakų, sakmių, padavimų, patarlių, priežodžių, kitos tautosakos, kuri iki šiol plačiai ir mokslo visuomenei mažai žinoma. Net turtinuose Lietuvių tautosakos rankraštyno fonduose šio kaimo liaudies pasakų iš tarpukario metų beveik neužtinkame. 1970 m. birželio mėn. organizuotos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto tautosakinė bei tų pačių metų rugpjūčio mėnesį Lietuvos paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Vilniaus miesto skyriaus kompleksinė ekspedicijos gerokai užpildė tą buvusį baltą lietuvių tautosakos palikimo lakštą. Per tas ekspedicijas Giriose, taip pat šalia esančiuose vienkiemiuose buvo aptikta nemažai gerų pateikėjų, kaip antai Marija Kuckienė, Liudvisia Kuckienė, Valerija Petrikienė, Ona Petrikienė, Marija Šėmienė, Julius Ravaitis ir kt. (27 žmonės), iš kurių buvo užrašyta per 100 pasakų. Pateikėjai daugiausia senyvo amžiaus. Per 80 metų turintis pasekė pasakų 1 pateikėjas; nuo 80 iki 70 m. – 7; nuo 70 iki 60 – 7, nuo 60 iki 50 m. – 5, nuo 50 iki 40 m. – 3 ir iki 10 metų amžiaus – 2 pateikėjai. Jauniausieji – tai Valdas Panamas (8 metų mokinukas), žinomos pasakotojos Onos Petrikienės anūkas, ir Romas Lukša (10 m.), Albinos Lukšienės sūnus, Marilės Lukšienės anūkas.

Būdinga, kad geriausieji pasakotojai moka ir nemažai dainų, kitų tautosakos žanrų kūrinų: sakmių, pasakojimų, padavimų, atsiminimų, patarlių ir priežodžių, mįslių. Jie – tikri liaudies kūrybos žodžio puoselėtojai ir sargai, iš savo senelių nuo vaikystės jį girdėję ir perdavę toliau savo vaikams, vaikaičiams. Patys, kaip ir jų tėvai, būdami dažniausiai neraštingi arba moką tik šiek tiek paskaityti, jie gyvos tradicijos sukurtais meniniais vaizdais auklėjo savo vaikus, mokė suvokti juos supantį pasaulį, įvykius žmones, jų santykius, įvairius konfliktus, laimėjimus ir pralaimėjimus. Taigi dar prieš dvi-

dešimt metų pasakų tradicija Girių kaime tebebuvo gyva. Ji stipriai susieta su šeimos, giminės tradicija.

Girių kaimo pasakų repertuaras nėra skurdus. Jame užrašyta per 60 Lietuvoje dažniausiai plačiai žinomų ar mažiau paplitusių siužetų. Pagal žanrinę sudėtį dominuoja stebuklinės pasakos (61 variantas), po to eina pasakos apie gyvulius (24), gražiai prie jų šliejasi itin nugludintos ir įtaigios poetikos formulinės pasakos (10). Mažiau Girių kaime sekama pasakų-legendų (7), buitinių bei juokų pasakų. Šių žanrų kūrinių papasakojo tik 7 pateikėjai. Nepralenkiamas čia Julius Ravaitis. Visi kiti pasekė tik po 3 (Motiejus Laurinavičius) ar po 1 variantą (Ipolitas Karmaza, Antanas Mažeika, Ona Petrikenė, Genė Lukšienė, Marija Kuckienė).

Mėgstamiausi Girių kaimo stebuklinių pasakų siužetai yra apie skriaudžiamą našlaitę ir pamotę (AT 480, AT 511), apie ežere plaukiojantį berniuką Ivonėlį (AT 327C + 327F), apie tris seseles, brolelį ir vokelaitę (AT 707), apie pupą, kuria diedas su boba lipo į dangų (AT 804A), apie Žulviną (AT 425M), devyngalvį (AT 312) ir kt.

Pasakodami vaikams apie gyvulius, Girių pasakotojai yra pamėgę tuos siužetus, kuriuose veikia kaimo aplinkai būdingi ir vaikams pažįstami gyvuliai. Visų pirma tai plačiai Lietuvoje žinomos pasakos apie ožkelę ir tris ožiukus (AT 123), apie ožį melagį (AT 212), apie tai, kaip kiaulė su paršiu-kais ėjo žirniauti (AT 136A + 20 + 21). Pasaką, kaip gaidelis su vištele ėjo riešutauti (AT 2021B), seka beveik kiekvienas pasakotojas. Šią pasaką yra pasekusios ir kai kurios pateikėjos dainininkės, iš kurių daugiau kitų siužetų neužrašyta. Ne mažiau noriai pasakojamos ir pasakos, kuriose vaizduojami laukiniai žvėrys, jų santykiai su naminiais gyvuliais ir žmonėmis: apie lapę ir vilką (AT 35B*), apie piemenaitę ir vilką (AT 162A*), apie tai, kaip seniai meškos šlaunį virė (AT 163B*), apie *bulkutę* (AT 2035). Iš formulinių pasakų siužetų populiariausia Giriuose klausimais-atsakymais sukonstruota vaikų pasakaitė „Dūda dūda, kur eini?“ (AT 2018).

Norint parodyti žinomų Lietuvoje siužetų Girių pasakų savitumą, verta kiek konkrečiau pažvelgti į atskirų pateikėjų pasakų tradiciją.

Kaip jau minėta, viena iš geriausių ir įdomiausių Girių kaimo sekėjų yra **Marija Kuckienė-Mažeikaitė**. 1970 m. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto ekspedicijos metu Svetlana Bakaitė ir Vida Gulbinaitė iš jos užrašė 18 pasakų. Pasakotojai tada buvo 60 metų. Pateikėja nedidukė, žvirių judesiu, mėlynakė. Ji gimė 1910 m. ir augo Girių kaime. Jos tėvas Motiejus Mažeika taip pat kilęs iš Girių, o motina Viktorija Gudzinskaitė – iš Rimdžiūnų kaimo. M. Kuckienė anksti neteko motinos, jauna liko ir našlė. Vyras 1939 m. išėjo į karą ir nebegrižo. Likusi viena labai sunkiai gyveno, pati arė, sėjo, namus prižiūrėjo, bet pasakų nepamiršo. Ją M. Kuckienė išmoko iš savo tėvo, kuris nemokėjo net gerai skaityti³. Todėl jos pasakos, nepaliestos rašytinės tradicijos, yra autentiški liaudies kūriniai, būdingi Girių kaimui.

M. Kuckienės pasakų repertuaras turtingas. Čia ir žinomi stebuklinių pasakų siužetai „Apie Žulviną“ (AT 425M); „Apie žebą žmoną“ (AT 402); „Apie močėkos dukteris ir siratą“ (AT 403A); „Apie durnių“ (AT 530); „Apie kumžutą“ (AT 676) – miško rūsy esančius velnių lobius; „Smurgliota boba“ (AT 303 + 300); „Apie kiaulį“ (AT 136A + 20 + 21); „Apie veršelį“ (AT 130); „Kaip žmogus ėjo vargo ieškoti“ (AT 1137) ir kt.

Pati M. Kuckienė sako, kad mažiems vaikams ji pasakojanti apie gaidelį, katinėlį, paršiukus – tai, kas jiems suprantama. Didesniems – jau apie stebuklus, karalius. Ji tarsi tiki, kad kiaulė šnekasi su paršiukais, kad viščiukai puikiai supranta, ką jiems sako višta, ir jos klauso. Pasakodama ji ką nors įterpia savo anūkams (pamini jų vardus, atitinkamoje situacijoje pabrėžia mintį, moduliuoja balso intonaciją). Psekusi pasaką „Kaip diedas ir meška tarėsi ropes sėti“ (AT 1030 + 155 + 154), Kuckienė pastebi, kad kartais „Jei kokis vaikas dzykauna ar neklauso, tada sakau: „Triu riu riu, triu riu riu, / Ar neregėjot kiškių, meškų, briedžių, lapių ir vilkų, / Ir Maryčių (Algiukų) negerų?!“ Tadu sakau: „Neregėjau, neregėjau. Pas mus Algiukas (turi omenyje savo anūką – A. S.) tai geras, klauso“ (LTR 4158/12/).

M. Kuckienės pasakos papasakotos nuosekliai, siužetai ir atskiri jų motyvai išplėtoti, kartais ir kontaminuoti. Pasakojimo maniera artima šnekamajai kalbai, neretai nurodoma konkreti įvykio vieta, o buitis – perdėm kaimiška. Net dvare karaliaus žmonos seserys šeria kiaules, žąsis, valo batus („Močekos dukterys ir sirata“ – LTR 4158/5/). Pasakoje „Smurgliuota bobba“ (LTR 4234/144/) brolių namai yra Vilniuje; trys seserys eina skalauti rūbų prie Ašmenos („Žulvinas“ – LTR 4158/11/). Ašmenoje, o ne jūroje ar ežere gyvena ir Žulvinas – kirmėlė, įsirangiusi į jauniausios sesers rūbus ir prašanti mergaitę tekėti už jo. Seserys, gyvenančios kažkur toli toli karaliaus rūmuose, savo seserį karalienę vis tiek įstumia į Ašmeną (LTR 4158/5/). Ašmena Girių, Milcėjų, taip pat kitų Gervėčių apylinkės kaimų gyventojams yra tiesiog virtusi bendrinium daiktavardžiu, reiškiančiu apskritai bet kurios upės pavadinimą⁴. Variante „Apie žėbą žmoną“ (LTR 4158/7/) atsiskleidžia ir Girių kaimo žmonių suvoktas moteriškos aprangos etalonas. Gražiausias moters rūbas – tai juodas sijonas ir balta palaidinukė, beje, minimas ir kitų pasakotojų pasakose, jau nebeatitinka kadaise mėgto tradicinio drabužio, kada dominavo „violetinio, burokinio, rusvo, žalio fono sijonai, marginti geltonomis, raudonomis, baltomis ar kitokių spalvų neplačiomis juostelėmis“⁵, ar segėti languoti.

Kuckienės pasakų herojai mėgsta patirtus nuotykius detaliai pasipasakoti motinai, tėvui ar kitiems šeimos nariams. Taip populiarios Girių pasakos apie ežere plaukiojantį berniuką M. Kuckienės varianto (LTR 4158/8/) pabaigos sąranga konstruojama kaip pasaka pasakoje. Pasakotojos polinkis išplėtotai vaizduoti atskirus pasakojimo epizodus regimas ir Žulvino apgaulės motyve. Vietoj dukters tėvai aprenčia ir įduoda kirmelei vežtis šluotą, pušinę, kačergą, ožką. Objektus keisti nuotaka dėsningai pradedama nuo daiktų, kol prieinama prie gyvūnų (ožkos ir kt.), motyvuojant jų veiksmą, galintį užtikrinti sėkmę. Privažiavus mišką, apie tėvų apgaulę Žulvinui praneša gegužė, pasikartojančiose bendrosiose vietose – dainuojamuosiuose intarpuose pasakotojos vis kitaip vadinama (gegužė, gegužėlė, gegužaitė). Nuoširdžiai papasakotas ir mergaitės patekimas pas Žulviną:

Nu, ir anys patys ir nuvažiavo. Privažiavo par Ašmenų. Tadu ana jau bijo, ką jau nugrius, ale anas kap lekė, tai tį nė ungriuvo, nė tį unsišlapdė – ažkart į vandenį ir labai gražuosan namuosan, toki kap <...> toki namai kap karalacio, labai gražūs (LTR 4158/11/).

Pasakotoja nevadina Žulvino būsto (kaip kituose lietuvių variantuose) rūmais. Jis jai – namai, kaip įprasta vadinti kaime, tik labai gražūs. Tuo

tarpu visai neišplėtotas epizodas apie dukters gyvenimą pas Žulviną. Pasakotojos fantazija čia ribota. Tik pasakoma, kad po metų jiems gimė berniokaitis. Čia iškritęs ir sunkių uždavinių žmonai, panorusiai aplankyti tėvus, motyvas. Kuckienės pasakoje (beje, ir kitų Girių kaimo pasakotojų šio siužeto variantuose) Žulviną išduoda ne vaikai, o pati žmona. Tačiau berniukas vis tiek paverčiamas drebule, o motina lieka gyventi – tarsi tai jai ir būtų didžiausia bausmė už išdavystę. Siužetas čia galėjo būti primirštas, o gal ir savaip determinuotas.

Savitai M. Kuckienė konstruoja Lietuvoje ir Baltarusijoje plačiai žinomo siužeto „Našlaitė ir velnias pirtyje“ pasakojimo šerdį – podukros ir velnio dialogą. Jis prasideda ne velnio kvietimu šokti ar tekėti už jo bei mergaitės vis naujais pageidavimais, o velnio klausimais, atspėjančiais, ko podukra neturi, ir mergaitės vienažodžiu patvirtinimu „Neturiu“.

– Nu, merga, merga, – sako, – argi tu turi vandeniū?

– Neturiu.

– Ar turi šluotą?

– Neturiu. Ir t. t. (LTR 4158/16/)

Velnias mergaitei tuos visus daiktus nešioja, kol išaušta ir jis privalo pradingti. L. Sauka yra atkreipęs dėmesį į šios pasakos intonacinę sistemą, jos lygų šnekos ritmą, išreikštą leksiniais pakartojimais *turi* – *neturiu* atskiruose dialogo epizoduose⁶. Taip perteikto dialogo neužtinkame daugiau kaip šimte žinomų šio lietuvių siužeto variantų.

M. Kuckienė, pasakodama apie stebuklingą daiktą, mėgsta įterpti sakinį, paaiškinantį, kad seniau „Viskas buvo aščeravota“. Pasakoje „Apie siratėlį, kur par velniu slūžijo“ (LTR 4158/16/) apie mergaitės kelyje sutiktus objektus ji sako: „Nu, i ta grūšia klega. Kap seniau gi kap ažkeikta jau tį būva taip pat“. Savo pastabose užrašinėtojams ji suabejoja: „O gal tikrai tai ne grūšios būta, o ažkeikto žmogaus“. Jos pasakojime kriaušė prašo mergaitę nukrėsti ją ir surinkti vaisius į dvi krūveles: bus valgyti jai (kriaušei) ir mergaitei. Daugumoje šio siužeto lietuvių variantų obelis, kriaušė prašo keliautoją tik ją palengvinti. Iš pirmo žvilgsnio kriaušės prašomo atlikti veiksmo prasmė atrodo lyg ir alogiška. Tačiau turint omeny M. Kuckienės kriaušės, suvokiamos kaip užkeikto žmogaus, įvaizdį tarsi viskas atsistoja į savo vietą. Beje, panašus stebuklingų daiktų (kriaušės, obels, duonos) prašymo interpretavimas aptinkamas ir baltarusių pasakų („Diedo duktė ir bobos duktė“, „Kaip diedo duktė išsigelbėjo, o bobos duktė iš pavydo prapuolė“) analogiškuose motyvuose („Атрасі мяне, сабе яблычак возьмеш і мне пакінеш“ („Nukrėsk mane, sau obuoliukų paimsi ir man pamesi“) arba „Дзеванька-галубанька, атрасі мяне абяры мяне – сабе вазьмі палавіну і мне пакінь“ („Mergaite balandėle, nukrėsk mane, aprink mane – sau paimk pusę ir man pamesk“)⁷. Vargu ar M. Kuckienei turėjo tiesioginės įtakos šios baltarusių pasakos ir ar ji jas apskritai buvo girdėjusi, nes tolesnė jų siužetų raida (mergaitės susidūrimas su antgamtine būtybe) skiriasi nuo jos pasakojimo. Tiek M. Kuckienės, tiek baltarusių pasakų, užrašytų 1971 m. Vitebsko srityje ir XIX a. Gardino gubernijoje, tradicija čia galėjo determinuoti seniausius žinomus liaudies papročius, tikėjimus, apeigas, susijusias su derliaus nuėmimu, talka. Giriose dar prisimenama, kaip pjojėjos, baigdamos pjauti paskutinį plotelį, duoną ir druską apvyniodavū-

sios trim rugiais ir užkasdavusios į žemę sakydamos: „Davei, žemele, duonelės, te ir tau“⁸. Tuo buvo tikimasi sėkmės ir kitais metais. Pasakos herojų sutikti objektai kriausė, obelėlė (seniau buvę apipinti įvairiais liaudies tikėjimais) čia tarsi primena ir įspėja apie tam tikrą būtiną veiksmą – aukojimą atlikus darbą. Tolesnė pasakos įvykių seka patvirtina, kad neatlikus šio veiksmo vieną iš pasakos herojų ištinka nesėkmė.

Tad beveik kiekviename tradiciniame siužete, papasakotame M. Kuckienės, galima užčiuopti naujais niuansais varijuojančių meninių pasakų vaizdų, pajusti savas šios pasakotojos kūriniių formos ypatybes.

Ne mažiau įdomi ir savita yra **Valerija Petrikienė-Skurkaitė**, gimusi 1907 m. Girių kaime. Jos tėvas Šimas Skurka taip pat gimęs Giriose, o motina Rožė Jakavickaitė kilusi iš Knystuškių. V. Petrikienė niekur nesimokė, todėl rašyti nemokėjo. Lietuviškai skaityti ją išmokė motina. Visas dainas (o jų daug!) ir pasakas ji taip pat išmoko iš savo motinos⁹. Jos pasakose atsiskleidžia ir Knystuškių kaimo tradicija.

V. Petrikienės repertuaras pakankamai įvairus. Ji yra papasakojusi 18 skirtingų siužetų pasakų: „Apie undeninį karalių“ (AT 313A), „Apie gosudarių ir jo dukterį“ (AT 301 + 301C), „Kap aš šunio merga nutekėjo“ (AT 441), „Apie našlaitę, pamotę ir tris dukteris“ (AT 511), „Pė septynis berniokus“ (AT 327 + 327B), „Apie sūnelį su saule kaktoj“ (AT 707), „Apie tris seseles ir brolelį“ (AT 780), „Apie tris dukteris ir vilkolotą“ (AT 311), „Pė ožį“ (AT 152), „Pė meškos kumpį“ (AT 163B*). Pasakojime „Apie tris brolius“ V. Petrikienė gražiai sujungia net 7 tradicinius siužetus (AT 545B + 1045 + 1130 + 1072 + 1071 + 1063 + 1084). Šiaip daugiausia jos pasakos vientisos, grynos, siužetai gerai atsimenami.

Sklandžiausiai ir nuosekliausiai papasakotos pasakos apie gyvulius ir paukščius („Pė ožį“; „Kaip diedas vilką pamargino“, AT 152; „Pė meškos kumpį“; „Pė katinėlį su gaideliu“, AT 61B). V. Petrikienės repertuare svarbią vietą užima ir pamotės – podukros kolizijos tipų pasakos („Apie našlaitę ir tris žuveles“, AT 510; „Apie našlaitę, pamotę ir tris dukteris“, AT 511), taip pat kitus skriaudžiamuosius („Apie sūnelį su saule kaktoj“, AT 707; „Apie tris seseles ir brolelį“, AT 780). Apie įvairių gyvulių ir žvėrelių santykius, jų bendravimą su žmogumi, taip pat skriaudžiamą našlaitę, seserį V. Petrikienė, matyt, dažniausiai ir pasakojo vaikams, anūkui. Todėl šių kūriniių pasakojimas ypač nugludintas, vyrauja gyvi dialogai, sakiny s trumpas, mintis glausta, veiksmas šuoliuojantis, dinamiškas, stiprus žodžių tėkmės ritmas, pavyzdžiui:

Kap buvo dziedas su bobu. Ir turėjo tris duktelas ir ožį. Liepė jau didžiausiai duktelai gyc ožį, kad gadnai priganytų. Ganė ana, ganė – ožys prijėdįs. Atginė namo. Išėjo dziedas:

– Ožy, ožy, ar prijėdei?

– Kų aš ėdziau,

Kų aš gėriau:

Šaukštų purvelių,

Kitų notrelių.

Dziedas aždaužė tų dukrelį. Boba verkia. Dziedas:

– Kol gerai nepriganė! (LTR 4162/258/)

Glaustoje, trumpų sakinių atkarpoje pasakotoja sutalpina bent keliolika įvairių gyvenimą konstatuojančių dalykų bei su jais susijusių veiksmų.

Net sudėtingesni stebuklinių pasakų siužetai, atskiri jų motyvai („Apie undeninių karalių“, „Apie gosudarių ir jo dukterį“) V. Petrikienės nemėgstami plėtoti ir detalizuoti. Tose pasakose, kuriose jungiami keli siužetai („Apie tris brolius“), laikomasi analogiško principo.

Kai kuriuose tradiciniuose siužetuose, pavyzdžiui, Pelenės tipo pasakoje apie našlaitę, vietoj įprastų objektų – ažuolo ar motinos kapo – V. Petrikienė vaizduoja šulinį su jame esančiomis žuvelėmis, kurios dovanoja mergaitei žvaigždžių, mėnesio ir saulės rūbus.

Kai kurias pasakas V. Petrikienė yra gerokai primiršusi. Antai pasakoje „Pė tris brolius“ (LTR 4162/246/), kurioje vaizduojama, kaip trečiasis brolis turėjo vesti varlę, siužetas trumpinamas todėl, kad nebeprisimenamas. Tą pat būtų galima pasakyti ir apie pasaką „Pė lapį“ (LTR 4162/248/), o pasakos „Pė devyngalvi“ (LTR 4162/251/) belikusios tik nuotrupos.

Lyrinis pradas dominuoja **Onos Petrikienės**, gimusios 1907 m., pasakoje. Ji pati ir jos tėvai Gudinskai kilę iš Gudinykų kaimo. Tačiau pasakas O. Petrikienė išmoko iš senos Girių kaimo bobutės, kuri prižiūrėjo bent penkių kiemų vaikus. Pasakas šita bobutė sekdamo lietuviškai, tik kai kuriose jų būdavo lenkiškų ar baltarusiškų dainuojamųjų intarpų. Užrašinėtojos S. Bakaitė ir V. Gulbinaitė taip apibūdina šią pateikėją: „Ona Petrikienė (bobutė Ancė – taip ją vadina kaimo vaikai) labai išsiskiria iš kitų moterų. Ji už jas aukštesnė, liesa, tik su keletu dantų ir be galo įdomia išraiška veide, tikra „čeraunykė“. O. Petrikienė Vilniuje turi sūnų, kurio sūnus Valdas atvažiuoja pas bobutę vasaroti. Jis moka daug senelės pasakų. O. Petrikienė visada labai užsiėmusi. Pasakas sekė tik tada, kada viena iš pateikėjų šluodavo pirkia ar ganydavo karves“¹⁰.

Onos Petrikienės repertuare dominuoja stebuklinės pasakos („Miško trobelė“, AT 480; „Apie karvelę“, AT 511 + 403; „Žūsiėkos gulbiekos“, AT 480A; „Agnieškėlė“, AT 710; „Grojantys kaulai“, AT 780; „Žilvinas“, AT 425M). Mėgsta ji pasakoti ir apie gyvulėlius. Tos pasakos itin sklandžios, bendrosios jų vietos dainuojamos, jų kalboje mažiau slavizmų. Beje, dviejuose pasakų siužetuose („Žilvinas“, LTR 4157/164/; „Apie karvelį“, LTR 4157/167/) kai kurie intarpai dainuojami vietine lenkų tarme, nes taip ji išmoko iš jau minėtos kaimo bobutės ir į lietuvių kalbą neverčia. Tas faktas patvirtina tautosakinės tradicijos pastovumą, tarsi jos ritualinį neliečiamumą.

O. Petrikienės pasaka „Žilvinas“ turi neabejotinų tipologinių sąlyčio taškų su baltarusių pasaka „Як вужава жонка паставіла сына дубком“ („Kaip žalčio žmona pavertė sūnų ažuolu“), užrašyta S. Fedorovskio XIX a. Gardino gubernijoje¹¹. Abiejose pasakose minimos tėvo dovanos dukteriai, susijusios su žolynų, gėlės motyvu. Lietuvių pasakoje tokia dovana – tėvo nupirktas vainikėlis Vilniuje. Baltarusių pasakoje – rožė, kurią tėvas nuskiina sode, pamiršęs dukters prašymą nupirkti rožę mieste. Lietuvių pasakoje vainikėlis įkrenta į upę mergaitei vaikščiojant ant tiltelio. Herojė pasižada tekėti už to, kuris vainikėlį ištrauks iš upės. Jį ištraukia būtybė – pusė žmogaus, pusė žuvies. Baltarusių pasakoje tėvui skinant rožę sode iš po krūmų išvingiuoja žaltys ir paprašo tos, kuriai skinama gėlė.

Bendrosios šių abiejų pasakų vietos – stebuklingo herojaus (užburto vyro) kreipimasis į tėvą – skamba beveik adekvačiai. Lietuvių pasakoje dainuojama:

*Karolu Jasiu,
Atdaj moju panienuk,
Što po moscie chodzila
I vienociek strotila.
Karolu Jasiu...*

*(Karaliau Jasiau,
Atiduok mano mergele,
Kuri tilteliu vaikščiojo
Ir vainikėlį pametė.
Karaliau Jasiau...)*

Baltarusių pasakoje ši bendroji vieta rimuotai sekama: „Кролю, кролю королевичу, аздай дачку Галеначку, што на саду пахажала, а мне вужу прысягала“ („Karaliau, karaliau, karalaiti, atiduok dukterį Galenėlę, kuri po sodą vaikščiojo ir man žalčiui prisiekė“).

Šios pasakos ateityje galėtų sulaukti detalesnio gretinimo ir nuodugnesnio tyrimo. Tai padėtų atsirasti ne vienai naujai hipotezei apie šio Lietuvoje populiaraus siužeto herojų kilmės, moters ir vyro santykių vaizdavimo pasakoje klausimus.

Visų O. Petrikienės kūrinų pasakojime itin daug mažybinių formų: *rietimėlis, rageliai, saulutė, karvutė, paukštelos, paukštytės, eglutė, eglaitė, epušaitė, tiltelis, Žilvinėlis*. Todėl jos pasektos pasakos (ypač apie našlaitę) kupinos švelnumo, meilės ir gaudulio, pavyzdžiui: „Tį gi jau vėl paukštytės verpė ir audė, tį balino, rietimėliuosan supė“ (LTR 4157/167/). Savitai O. Petrikienės pasakoje varijuoja žinomas epizodas apie stebuklingą vyno šulinį. Daugelyje šio siužeto variantų pasemti vyną iš šulinio gali tik podukra, nes semiant pamotei ar jos dukterims šulinys grimzta žemyn. O. Petrikienės pasakoje šis veiksmas asocijuojasi su atvirkštiniu bibliiniu vandens virtimo vynu motyvu. Pasemtas pamotės dukters rankomis iš stebuklingo šulinio vynu virsta vandeniu.

O. Petrikienė tik jai būdinga išmone hiperbolizuoja vaizdus, apibūdina veiksmus: „Po slenkščiu pamotė iškasė tokią gilią duobę, kų net mariosan iškasė“; „Duobę uždėjo balanaitėm tokiom plonom plonytėm, o paskui pėskytėm truputį papylė, kad nesimatyt“ (LTR 4157/167/). Individualia išmone pasakotoja patikslina ir neįprastus veikėjų bruožus: „Jau jau jos (t. y. pamotės – A. S.) viena buvo duktė dzvi akys kur reik, o viena užpakaly“; „Ė ana (pamotės duktė – A. S.), plaukuota kap, ir nepamatė, kur jos trečia akis yr“. Su didele menine įtaiga perteikiama ir herojų būsenų kaita: „To mergaitė, kap ažmigo, ir miega. Užšoko – žiūri jau saulelė leidžiasi, jau mėnulis žibina“ (LTR 4157/167/). Pasakotoja staiga gali nustebinti ir originaliu, tik kaimo žmogaus vartojamu epitetu: „Didelė gi jau diena, suverpsiu dar“, – sako karvelė našlaitei“.

Ona Petrikienė įsijaučia į savo sekamų pasakų turinį, veikėjų poelgius ir būsenas. Dažnai ji pati pasakodama, kaip ir vaikystėje klausydama, iki ašarų susigraudina ar džiaugiasi, kai viskas gerai baigiasi.

Visai kitoks pasakotojas, besiskirias ne tik savo repertuaru, bet ir pasakojimo maniera, yra **Julius Ravaitis**, vienas įdomiausių Girių kaimo žmonių. Gimė jis čia 1901 m. Jo abu tėvai taip pat kilę iš Girių. Senelis Martynas garsėjo kaip geras giesmininkas ir bažnyčioj, ir pas numirėlius. Julius Ravaitis taip pat yra muzikantas, net cimbolus turėjo, ir giedorius, be kurio neapleidavo nė vienos kaimo laidotuvės.

J. Ravaičio biografija sudėtinga. Blaškomas karų, valdžių permainų jis ne visą savo gyvenimą praleido Giriuose. Per Pirmąjį pasaulinį karą kartu su besitraukiančiais vokiečiais, pas kuriuos uždarbiavo, jis buvo pasiekęs net

Tilžę. Pasibaigus karui, grįžo į Lietuvą. Gyveno Žiežmariuose, Kaune, Gervėčiuose. 1939 m. buvo paimtas lenkų į kariuomenę kariauti su vokiečiais. Lenkmečiu J. Ravaitis nuoširdžiai darbavosi lietuvybei, aktyviai dalyvavo Šv. Kazimiero draugijos veikloje, dainavo chore, rengė vakarelius, skirtus Vilniaus įkūrimui paminėti, organizavo Vytauto Didžiojo paminklo statybą.

Pasakų J. Ravaitis, dar vaikas būdamas, vakarais girdėjo iš savo dėdienės, vėliau ganydamas – iš kerdžiaus, o kai jau paaugęs naktigonėn jodavo – tai daugiausia iš senų *diedų*¹².

Dauguma J. Ravaičio žinomų pasakų savo žanrine sudėtimi skiriasi nuo kitų pateikėjų (ypač moterų) tradicijos. Jo repertuare aptinkame vos po vieną variantą (o ir tų pačių siužetai gerokai primiršti) apie skriaudžiamą našlaitę ar už uogų krepšelių nužudytą seserį, taip būdingas pasakas Girioms ir visam Gervėčių kraštui. J. Ravaičio pasakų apie gyvulius pagrindinė tema – tai gyvulių ir žmogaus bendravimas, jų konfliktai („Kokanas ir vilkas“, AT 121; „Meškos šlaunis“, AT 163B). Mena J. Ravaitis labai daug ir sakmių apie mešką, įvairius paukščius, vandenį, velniatiltį, apie mirusį vyrą. Gal todėl ir jo stebuklinių pasakų turinys dažniau skirtas vaizduoti žmogaus ir pono, velnio bei mirties susidūrimams („Pupytė ir Žirniukas“, AT 700; „Žmogus, kuris nė jokios bėdos neturėjo“, AT 844; „Kaip bernas velnius pamušė“, AT 330+810; „Kūma“, AT 332; „Kaip žmogus norėjo būti bagotas“, AT 756B). Pamėgtos jo ir buitinės bei humoristinės pasakos („Sauka ir Margarota“, AT 1403; „Ne velnias, tai boba“, AT 1353; „Kaip durnius veršį pardavė“, AT 1642+1600+1643).

Kad ir kokiam žanrui priklausytų J. Ravaičio pasakoti kūriniai, jiems visų pirma būdinga sąmojo elementai, juokingi nuotykių, situacijų. Ravaičio pasakojime nėra kokių nors didelių stebuklų, negirdėtų neregėtų įvykių. Visas herojų gyvenimas sukasi apie kasdieninius reikalus, buitinius darbus, norus. Humoristiškai čia vaizduojamas ir žmogaus gudrumas, gerumas, patiklumas. Dėl šių savybių žmogus laimi, pralaimi ar būna skaudžiai nubaustas.

J. Ravaičio kūrinių pasakojimas gyvas, mintis teka nuosekliai, bet būna ir inversijų. Mėgstas detalizuoti atskirus pasakojimo epizodus, kai kuriuose siužetuose jis tai daro meistriškai. Pasakos „Žirniukas ir Pupytė“ pradžia tokia:

Gyveno senis su senute. Neturėjo jie vaikų. Jiem labai buvo liūdna. Nei su kuo šnekėc yra, nei nieko – cik dviejuoja su boba.

Vieną gražią dieną boba sako dieđui:

– Aik atnešk molio, mes pasmaišysim molį ir išlipdysim. Tu lipdysi Žirniuką, aš – Pupytį, mergaitį.

Nu, ir viska. Diedas nuvėjo, paėmė lopetų, nuvėjo prikasė molio kašelį ir davai lipdzyt: boba – Pupytę, dziedas – Žirniuką. Nu, ir nulipdė. Gražūs jiems pasirodė, bet ką gi – moliniai, negyvi. Boba džiaugiasi, čia ji palalas klosto, guldo. Pradėj pūstyt, pradėj pūstyt – pradėj gyt, dūmoti ir šitiej vaikeliai. Žirniukas sau bėgiot, Pupytė – sau. Nu, ir viskas (LTR 4157/3/).

Pasakos herojų gyvenimo trūkumas (neturėjimas vaikų) čia piešiamas pagal tam tikras žaidimo taisykles: mergaitė ir berniukas lipdomi iš molio. Jie neatsiranda buriant ar atsitikus slėpiningam stebuklui (nupjautas nykštys, užmestas užkrosnėn, virsta sūnum). Žaidimui tęsiantis ir su molinukais elgiantis kaip su gyvais padarėliais, diedo ir bobos norai virsta realybe –

vaikai tampa tikri, jie greit auga. Pasakos pradžių čia sudaro atskiras, uždaras pasakojimas, paremtas vaikų Pupyttės ir Žirniuko atsiradimo istorija.

Visos Juliaus Ravaičio pasektos pasakos patraukia vaizdų nuoširdumu, ravaitiškosios meninės išmonės intonacijomis.

Jau minėtų siužetų pasakų yra pasekė dar apie 20 Girių kaimo pateikėjų. Iš jų po 6–10 pasakų papasakojo Liudvisia Kuckienė, Marija Šėmienė, Antanas Mažeika. Kiti – Janina Petrikenė, Albinas Petrikas, Paulina Lukšienė, Antanina Lukšienė, Marija Lukšienė, Genė Lukšienė, Johana Lukšienė, Ipolitas Karmaza, Jonė Karmazienė, Antosė Drėmienė, Valerija Urbonavičienė, Julius Velaika, Jonas Lukaitis, Adelė Laurinavičienė – yra papasakoję tik po vieną kitą variantą. Todėl jų kūrinių pasakojimo savitumai ne tokie ryškūs kaip aptartųjų pasakotojų.

Visų Girių pasakotojų pasakos perteiktos vietos tarme, priklausančia rytų dzūkų pietinei daliai arba pagal dabartinį skirstymą – rytų aukštaičiams vilniškiams. Tačiau jų kalba jau smarkiai paveikta vietinių baltarusių kalbos tarmių ypatybių ar, rečiau, lietuvių rašto kalbos. Todėl jų kalboje daug slavizmų, parazitinių žodžių, su slaviškais priešdėliais vartojamų veiksmažodžių formų. Iš čia detaliau aptartųjų pasakotojų švariausia tarmiška kalba papasakotos Onos Petrikenės pasakos.

Girių kaimo lietuviai, aplinkinių lenkų ir baltarusių kaimų gyventojų pravardžiuojami „gurgūnais“, dešimtmečiais kentę lenkų okupaciją, gyvenę izoliuotoje lietuviškoje saloje svetimos respublikos teritorijoje, mokė savo vaikus lietuvių kalbos. Jie visomis galiomis stengėsi išsaugoti lietuvybę, savo papročius, tikėjimą, kultūrą. Tai jiems padaryti padėjo ir liaudies kūryba, pasakos. Galima drąsiai teigti, kad Girių kaimo pasakos, savitai pasektos talentingų pateikėjų, esmingai papildė lietuvių pasakojamosios tautosakos turtus, yra svarus įnašas į juos. Jos iškelia ir daug klausimų pasakos tradicijos pastovumo, kelių ir ryšių su kitų tautų pasakomis problemoms tirti ir spręsti.

¹ Girios / Užrašė S. Bakaitė, V. Gulbinaitė. – LTR 4157, 1970; Apie Girias ir ekspediciją / Užrašė A. Juška. – LTR 4162, 1970. – P. 12–15.

² Plačiau apie tai: *Eigminas K. Gervėčių apylinkių pavardės // Gervėčiai. – V., 1989. – P. 263–283; Razmukaitė M. Ten pat. – P. 283–286.*

³ Marija Kuckienė-Mažeikaitė / Užrašė S. Bakaitė, V. Gulbinaitė. – LTR 4158, 1970. – P. 4–6.

⁴ *Nevskaja L. Ašmena kaip bendrinis daiktavardis // Gervėčiai. – P. 261–263.*

⁵ *Miliuvienė M. Tradiciniai drabužiai // Gervėčiai. – P. 152.*

⁶ *Sauka L. Pasakų intonacijos // Gervėčiai. – P. 336.*

⁷ „Дзедава дачка і бабіна дачка“, „Як дзедава дачка спамаглася, а бабіна з зайздрасці прапала“ // Беларускія народныя казкі / Склад, Г. А. Барташэвіч, К. П. Кабашнікаў. – Мінск, 1981. – P. 83–85, 91–93.

⁸ *Mardosa J. Talkos ir papročiai // Gervėčiai. – P. 76–77.*

⁹ Valerija Petrikenė / Užrašė A. Juška. – LTR 4162(162a), 1970.

¹⁰ Ona Petrikenė-Gudinskaitė / Užrašė S. Bakaitė, V. Gulbinaitė. – LTR 4157, 1970. – P. 266.

¹¹ Як вужава жонка паставіла сынка дубком // Беларускія народныя казкі. – P. 322–323.

¹² Julius Ravaitis / Užrašė S. Bakaitė, V. Gulbinaitė. – LTR 4157, 1970.

A FOLKTALE TRADITION OF THE GIRIOS VILLAGE

ADELĖ SESELSKYTĖ

Summary

Being the largest Lithuanian village of the Gervėčiai Area, the Girios village is located about 60-70 kilometres east of Vilnius, in the Gervėčiai country-side district of the Byelorussian territory. There were, according to the 1970 estimates, more than 300 residents, 90 % of whom were the Lithuanians. That same year on expeditions to the place the greatest aggregate of folklore was recorded.

The article discusses the Lithuanian folktales from the mentioned supply and their rather ample repertoire of which 60 more or less known in Lithuania plots are dealt with. As to genre structure, miracle folktales prevail, followed by animal tales, etc. Presented also are the best village story tellers Marija Kuckienė-Mažeikaitė, Valerija Petrikienė-Skurkaitė, Ona Petrikienė-Gudinskaitė, Julius Kavaitis. The tales of these informants are being analysed in the context of the Lithuanian folk tradition. So are the questions of the stability of the tradition, originality of artistic images and form of separate works, manner of presentation. Some points of similarity with analogous tales of the Slavs are also searched for.